

Robert Chenciner, *Daghestan, Tradition & Survival*, Curzon Press, Surrey-İngiltere 1997, XI+ 308 sayfa, ISBN: 0 7007 06321.

Bu kitap, temel olarak, Sovyetler Birliği'nde Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'nde yapılan uzun süreli alan araştırmasına dayanmaktadır. Tekstil uzmanı Chenciner, çeşitli kez, kırk farklı dilin konuşulduğu, iki milyon nüfuslu Dağıstan'da on yıldan fazla yaşamış ve gündelik hayatı dikkatlice gözlemlemiştir. Sosyalist dönemde yapılan ziyetleri yaşlılardan dinlemiş ve bunların Dağıstanlı'lar üzerindeki olumsuz etkilerini belirlemeye çalışmıştır. Zorla bastırılmak istenen eski gelenek ve görenekler üzerinde özellikle duran yazar, Dağıstan'da birçok yerel kültürün, Moskova'nın baskıcı ve kötü uygulamalarına rağmen kaybolmadığını; Sosyalizm'in özellikle inanç (İslâm dini) alanında başarısızlığa uğradığını söylemektedir. İslâm dini ve geleneklerin Sovyetler Birliği'nin çöküşüne ne tür bir katkı yaptığını belirlemeye çalışan yazara göre, Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'nin Sovyetler Birliği içinde özel bir önem ve durumu vardır: 1921'de kurulmuş olan Dağıstan Özerk Cumhuriyeti, etnik sorunlarla boğuşan küçük bir örnektir.

Dağıstan üzerine yeni ve kullanılabilir bilgilerle dolu bu eser, Türkiye'de büyük bir açığı kapatmaktadır. Yazar, 1917 öncesi, Stalin dönemi ve 1992'den sonraki dönem olmak üzere üç belirleyici süreci karşılaştırarak Dağıstan'da gerçekleşen değişim ve farklılıkları belirtmektedir. Dağıstanlı'ların yaşadıkları güncel sorunlarını da kitapta bulmak mümkündür. Dağıstan Cumhuriyeti'nde farklı diller konuşan farklı etnik kökenlerle ilişkili halklar yaşamaktadır: Avarlar, Darginler, Kumuklar, Lezginler, Laklar, Tabassaranlar, Nogaylar, Rutullar, Agullar, Tsahurlar, Azerîler, Çeçenler, Tatlar, Osetler, Ruslar, Yahudiler, Dağ Yahudileri, Ukraynalılar, Ermeniler ve Gürcüler. Nüfusun % 88'i müslümandır. Yazara göre şimdi kırk farklı dil konuşulmaktadır. Tat ve Osetler Farsça; Ermeniler Ermenice; Slavlar Rusça; Kalmuklar (Oyratlar) Moğolca; Kumuk, Karaçay-Balkar ve Nogaylar Türkçe; Azerîler ve Türkmenler Oğuzca; Gürcüler Gürcüce; Lezgin, Aghul, Tabassaran, Buduh, Kriz, Rutul, Tsahur, Udi, Arçî, Hinalug ve Kabardiyancılar Lezgince; Lak ve Darginler Lakça ve Dargince; kuzey doğu kısmında da Avar, Andi, Botlık, Godoberi, Karata, Ahvah, Bagulal, Tindi, Çamalal, Dido, Hvarş, Kapuç ve Hunzib'de ise Avarca konuşulmaktadır. Anma programları hariç, yerel diller, televizyonda nadiren konuşuluyor. Çocuklar altı yaşından sonra, Rusça'yı öğrenmeye başlıyorlar. Bunlara şimdi Rutul, Sakur ve Agul dilleri de eklenmiştir. 1860'da, Ruslar'ın Kafkasları ele geçirmesinden önce, Dağıstan'da Türkçe, Arapça ve Farsça yazılıyordu.

Gizlikapaklı kütüphanelerden Dağıstan'da yaklaşık binikiyüz tane vardır. 1949'da Dağıstan'da basılan *'Stalin Şarkıları'* isimli bir kitap, milliyetçiliğin nasıl bastırıldığının açık bir kanıtıdır. Stalincilik, milliyetçi bastırmayı gerçekten denemiştir. Parti, medyayı ve Dağıstan'ın yerel dillerini kandırmış ve Dağıstanlılar'ı şehirleşmeye zorlamıştır. Dağıstan'ın yerel dilleri kullanan en iyi şairleri, Stalin üzerine türküler yakmaya, parodiler yazmaya ve millî dillerinde müzikler bestelemeye zorlandılar. Milliyetçilik bilinci, medyada verilen ilaçlarla beslendi. 1990'larda yerel dillerde yayına, haftada sekiz saat izin veriliyor; programların çoğu yerel dillerde değil; Rusça'dan çevirilerle dolduruluyordu. Sovyet denetimindeki televizyon ve radyo, dağlardaki evlere kadar ulaşıyor, ama Dağıstan kültürü gözardı ediliyor. Müzik, şarkı, çocuk çizgi filmleri, spor, filmler hepsi Rusça'dır, yerel dillerde değil. Akşam saat altıda, iki yerel spiker, Sovyet haberlerini okuyor ve on dakika yerel partiye ilgili haberler veriyor. Köy kulübünde sürekli Rus filmleri gösteriliyor. Filmler bağımlılık yapmıştır. En geleneksel köyde bile TV seyrediyorlar; tatillerde öğrenciler bütün günlerini TV izleyerek geçiriyorlar. Yerel kimliği çok daha bastıran etken, Amerikan ve non-Sovyet TV filmlerinin gösterilmesine izin verilmesidir.

1990'da akademik ve malî bağımsızlığa ulaşmak ve denemek amacıyla kurulan Dağıstan Bilim Merkezi de işlevini yerine getirememektedir

Yazar, Dağıstan'da aile yapısındaki farklılaşma ve değişim konusuna özel bir önem vermiş ve kadın-erkek ilişkilerini dikkatlice gözlemlemiştir. Bilindiği gibi, uluslararası evlilikleri özendirmek bir Sovyet politikasıydı. Bu tür evlilikler Dağıstan'ın dört büyük şehrinde yapılmış ve şehirleşmeyle birlikte az bir artış göstermiştir. Bu özendirmeye karşın, köylerde geleneksel evlilikler korunmuştur. Rus Devrimi'nden önce, başlık parası (*kalım*) çok yüksek olduğu için, Kumuk ovalarında genç erkekler kızları kaçınırlardı. Bugün de Grozni sokaklarında kızlar kaçınılma korkusuyla tek başlarına yürüyememektedirler. Aslında, geleneği bozmak için, Sovyet tarzı evlilikler iyi bir yoldu, ama ne yazık ki gerçekleşmedi. Nikâh törenleri, yine, köyden köye farklılık göstermektedir. Bir birlik yoktur. Farklı müzik, dans ve gelenekler devam etmektedir. Örneğin, Bezhta, Kubaçı ve Lak Çarah köylerinde, farklı törenler izlemiştir yazar. 1917 Devrimi'nden önce, ilk oğul mirastan ilk payı alıyor ve ona hemen ayrı bir ev yapılıyordu. Şimdi kıza mirasın 1/3 verilmektedir. 1928'in sonlarında Gıdatl'da bir evde kırktan fazla kişi yaşıyordu. 1930'larda '*Kulak*' denilerek sürgüne gönderildiler ve bu kalabalık aile yaşamı dağıtıldı. Sovyetleştirme politikasının ana gayesi, bölgesel farklılıkları köktünden söküp atmaktı. 1988'den beri aile yapısında değişiklik olmaya başladı. Kadın ve erkekler arasındaki geleneksel akrabalık ilişkileri değiştiriliyor. Şimdilerde köylü kadınları diskoya dans etmeye gidiyorlar. İlham kaynağı, televizyondur.

Dağıstan nüfusunun üçte biri şehir hayatına zorla itildiği zaman, kadınlar köylerinden nadiren ayrılmışlardı. Bu yüzden, yerel elbiselerini korudular. Erkekler kadınlara göre daha çok gezdiler. Şimdilerde genç kızlar saçlarını açıyorlar. 1927'ye kadar çocukların yarısının kışlık giyecekleri vardı. Kadınların % 35'i ve erkeklerin % 9'unun hiçbir şeyi yoktu. Devrim, kadınların giyiminde yavaş değişiklik yaparken, erkeklerin giyiminde hızlı bir değişiklik yaptı. 1929'dan itibaren, Stalin, kadınların kapanmaması için '*burka*' yapımını yasaklamıştı. Aradan geçen yıllara rağmen, Andi'ye yakın Gagatlı köyünde birkaç aile halen *burka* yapmaktadır. Osmanlı fesinin modern karşılığı olan şapka, dağlı erkek kimliğinin temel göstergesidir. Yaşlı erkekler ve gençler, Şâmil veya Hacı Murat gibi giyiniyorlar. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra köyler dul kadınlarla doluydu. Erkeklerin çoğu Stalin ve daha sonraki zamanlarda Dağıstan'dan sürülmüştü. Kadınların aybaşı, 1990'larda, kesinlikle gözardı ediliyordu. Fahişeler, büyük şehirlerdeydi. Köylerde yoktur. Bedensel ve ruhsal özürülüler için nişanlanma pek kolay değildir. Aileler utandıklarından özürülü çocuklarının okula gitmesini istemiyorlar. Bunlar köy okullarına da alınmıyorlar. Boşanma nadirdir. Eski ölü gömme geleneği sürdürülüyor. Kadınlar cenaze törenlerine katılmıyorlar. Mezar toprağına dökülen su, hayatın devamlılığını sembolize ediyor. 1944'de Kvarşınler, Stalin tarafından sürdürüldüğünde, ev halkının herbiri, sabahın erken saatlerinde, ölü aşlarını pişirmekte yakıt olarak kullanılsın diye, ellerinden alınan evlerin eşığı tüzerine odun kütükleri bıraktılar. Ölü yemekleri o kadar popülerdi ki Stalin dönemi boyunca İslamî törenler yasaklandığı zamanlarda bile verilmeye devam edildi. Yaşlı bir kadın, öldüğü zaman, başucunda bekleyenlerin rahat otumaları için minderler hazırladığını gözlemlemiştir yazar.

1920'de Sovyet Hükümeti ailelere yalnızca beş hektar toprak bırakmış, ama genel harabiyet ve kıtlık süresince, erkeklerin olmaması nedeniyle topraklar ekilemeden kalmıştır. Kollektif çiftlik sisteminden dolayı, ekilebilir alanlar zamanla azalmıştır. 1928'e kadar bütün özel endüstri ve ziraat yasaklanmış; tarım ve ev endüstrisi köylerde kurulan kooperatifler vasıtasıyla başarıyla geliştiği, Parti propagandası olarak, belirtilmiştir. 1930'larda kollektif çiftlik sisteminde Dağılılar'ı itme çabası başarısız kalmıştır, çünkü onlar böyle bir sisteme hazır değillerdi. Yaylacılık, sıkı denetim altına alınmış, çiftlikler, koyun ve keçi otlatılmasına kapatılmıştır. Şimdi, Parti ile bağlantısı olanlar, yaylaları paylaştılar ve pazarladılar. Otlaklar, yaylalar, meralar özel

mülkiyete geçmeye başladı. 1917 Devrimi'nden önce onbeş bin koyunlu çiftlikler vardı. Bu çiftliklerde çalışan bir çobana çalıştığı her ay için bir koyun, elbise ve yiyecek parası verilirdi. Komünizm zamanında ise bir adamın en fazla elli koyunu olabiliirdi. Üzüm bağları, özel kurallara bağlıydı. Sonbaharın onbeşinci gününe kadar, kanun ve örf gereğince, üzüm yemek veya koparmak yasaktı. Yasağı delenlerin yüzüne karalar sürülüyor ve katura ters bindirilerek köyden atılıyordu ya da ceza olarak, bunlardan cemaate bir inek vermeleri isteniyordu. Yasağı delen kadın ise cemaate iki boğa vermeliydi. Üzümlerin toplanacağı gün, festivalle, cemaat tarafından belirleniyor; dört gün boyunca köylerde dellal çağırılıyordu. 1938'de Dağıstan'a Almanya'dan koçlar getirildi. Bunun sonucunda koyunlar iyi yün verdi, özellikle bin metre yükseklikte otlayanlar. Merkezilikten dolayı bu güzel yünler Moskova'ya gönderildi. Orada kimyasallarla yıkandı ve boyandı. Dağıstan'a geri geldiğinde yünler cansız ve soluktu.

Devrimden önce Dağıstan, tarımsal ürünler bakımından çok zengindi. Nüfusun 2/3'ü şimdi dağlarda yaşamaktadır. Sovyet çiftlik sistemi, tatsız lezzetsiz yemekler üretmiştir. Dağıstanlılar buna rağmen tabiatın bitkilerinden kopmamışlardır. Şifalı ot ve diğer malzemelerin karışımıyla yapılan Dağıstanlıların geleneksel yemeği *hinkal* (bir çeşit mantı) oldukça lezzetlidir. Dağıstan'daki çocukların % 60'dan fazlası sebze ve meyve kıtlığı nedeniyle iyi beslenememektedir. Sovyet Hükümeti, köyler için beslenme veya gıda programını başlatmamıştır. Örneğin, limon, Londra'ya göre Dağıstan'da çok pahalıdır. 1920'den sonra açlık ve mahrumiyet, insanın dayanma gücünü çok zorlamıştır. 1943-1947 yılları arasında bütün yiyecekler *Front* için alınmış, kıtlık başgöstermiş; kimi köyler, hamile kadınları ve çocukları beslemek için diğer köylerden yiyecek dilenmek zorunda bırakılmışlardır. Çiğnemek için gön de bulamamışlardır. Birkaç kadın toprak yemiş ve ölmüştür. 1990'da her şey öncekinden daha kötü idi. Pirinç, un, makarna caddede üzerindeki ana dükkanlarda yoktu. Birkaç tuz paketi, konserve kutusu ve çocuk pudrası satılıyordu. Devlet dağıtım sistemi, ev üretimlerinin satılmasını engelliyordu. Erik, kaysı, vişne, çilek, kiraz kuruları çayın yanında tatlı olarak yeniyordu. Meyvesuyu yapımında kullanıldığı için, Gorbaşov dönemi boyunca şeker hiç satılmıyordu.

Dağıstanlılar, 1920'lerde, Kızıldoru'ya karşı savaştılar. 1960-1970 yılları arasında Sovyet hükümeti, Dağıstan köylülerini kıyı şehirlerine göçürmek ve oralarda yerleştirmek istedi. 1980'lerin ortalarından beri, Dağıstan'ı yeniden nüfuslandırma süreci başladı. Şimdi eski köylerin yanında yeni evlerin yapılması destekleniyor. Doğal dezavantajlara rağmen, köy ekonomisi komünizmden önce çalışıyordu. Komünist Parti, su değirmenlerine sahip çıkamadı. Köyler, özellikle Şeyh Şamil'in köyü Bezhta, yalnız bırakıldı. Bu köy diğer köylere göre daha az kazanıyor. Burada yiyecek Mohaçkale'den daha pahalıdır. İşsizlik nedeniyle erkekler Orta Asya'ya çalışmaya gidiyorlar. 1990'larda dağ köylerinde taş ve kerpiç ev yapımında bir patlama vardır. Bir Lak köyü Şali'nin çoğu, Mohaçkale'ye göçmüştür. '*Kulaklar*' 1930'larda sürüldükleri için köyleri şimdi bomboştur. 1936'da Kolhoz'dan şikayetçi olan on Arçî fakir aile Kırgızistan'a sürülmüştür.

Oyunlar ve eğlenceler, zengin kültürlerin önemli bir bölümünü oluşturur. Sovyet akademikleri, '*eski medeniyetin boyalı kıymıkları*' olduğu gerekçesiyle, çocuk oyunlarını kaldırdılar. Çoğu oyun ve eğlence '*godekan*'da yapılıyordu. Oyunlar, çocuklarda takım ruhunu amaçlatıyor, kişisel olmaktan çok kolektif olmayı öğretiyordu. Yazları, *Ekimciler* (devrimci çocuk grupları), kendilerinden para alınmaksızın kamplara götürülüyorlardı. Bu kamplar, Sovyet takım oyunlarını yüreklendirdi. Devrimden önce, soytarlar, kanun tanımaz hakimlerle, açgözlü mollalarla, çar generalleriyle alay ederlerdi. Şimdi yoklar. Çocuklar evden eve dolaşarak Ramazan bayramında ceviz ve şeker toplamaya devam ediyorlar. Özellikle Kumuk çocukları, bayramlarda, ellerini yüzlerini falan boyarlarmış. Erkekler at üzerinde hünerlerini gösterirken, kızlar sık sık oyun oynuyorlar. Devrimden sonra, yasal olarak, yalnızca Kafkaslı dansçıların kama

ve kılıç taşınmalarına izin verilmiş; Sovyetler Birliği'nin diğer kısımlarındakiler için bu tür eşyaları taşımak yasaklanmıştı. Nevruz Bayramı (ates yakma törenleri) Sovyetleştirmek istenmiş, ama başarısız olmuştur. Şimdi, İslamî bayramlar coşkuyla kutlanıyor.

Hastane'de yatak sayısı, sayısal olarak, yetersiz. Yaşam şartları fakirce olduğundan, hemen hasta oluyorlar. Ambulans çağırma uygulaması bulunmamaktadır. 1996'ya kadar, hap ve şırınga gibi tıbbî malzemeler hemen hemen hiç yoktu. Pınar suları, şifalı otlar ve büyüye bağlı bir halk hekimliği uygulaması yaygındı. Örneğin, Lezgiler kötü gözlerden sakınmak için bir çeşit ot *uzelik* kullanıyorlar. Hacılar, hastalık zamanında, kutsal mezarları ziyaret ediyorlar; kutsal mezar veya türbelerden aldıkları toprağı suyla karıştırıp içiyorlar. Doğum kontrol hapı biliniyor, ama, Dağıstan'da bulmak mümkün değil. Köylüler, umumî helayı kullanıyorlar, sadece yabancı erkekler kullanıyor. Halk sağlığı hemen hemen hiç yok köylerde. Konaklarda, dış avluda tahta tuvaletler vardır.

1988'den başlayarak, hızlı bir şekilde, Komünist Partisi'ne karşı pasif bir direnişin bir parçası olarak, yeniden cami yapımı sürüyor. İki bin cami ve sekizyüz medreseden, 1928-1938 tahribâtında, sadece yirmi yedi tanesi kalmıştı. On yedi tanesine 1988 yılında yeniden açma izni verilmiştir. Kuzeydeki Avar, Dargin ve Andi köylerinde ikiyüz cami onarılıyor. Parti üyeleri hariç, birçok köylü, yasaklamayı gözardı ediyor ve kendi parası ve ekipmanıyla cami yapımına katkıda bulunuyor. Güneyde durum daha ihtiyatlı. Caminin biri depo olarak kullanılmış. Üç metruk cami bulunuyor. 1988'e kadar, bütün özel binalar, Sosyalistlerce yasaklanmış; böylelikle kendi stil ve tekniğinde kalarak, korunmalarına bilmeyerek yardım edilmiştir. Köylerde camiler, kötü bütünüyle gören yüksek bir yerde yapılmışlardı. Komünistler, bu dinsel önceliği kaldırmak istediler ve Sosyalist amaçlar için betondan binalar yaptılar. Camiler köylerde en iyi yeri tuttuğu için, bazen yıkıldı ve 'ilerletici' amaçlara çevrildi. Her köyün altın veya gümüşten bir Lenin heykeli ile Marks'ın badanalı süslü heykeliyle süslenmiş büyük bir parti vardır. Camiler sıklıkla sinemaya ya da müzeye çevrilmiştir. Yeni Sovyet mimarisi, her köyün mimari yapısını bozamıştır. Sovyetler Birliği'nde en eski yerleşim yeri olarak kabul edilen Derbent'deki Mahkeme binası gibi İslamî binalar şimdilerde restore ediliyor.

Sovyet zamanında, komünist-ateist hareket, hacılar için müknaş görevi gören evliyâ mezarlarını son derecede tahrip etmeyi denemişti, ama bu başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bugün her köyün bir veya iki türbesi vardır. Çoğu da yol kıyası üzerinde bulunmaktadır. Bunlar genellikle basit taşlardır. İki yıl önceye kadar hiç kimse mezar ve türbe ziyaretine gidemezdi.

1970'lerden önce, Dağıstan'da kızlar sünnet ediliyordu. Bölge hastanesi ve eğitim sayesinde şimdi sünnet etme işi bırakılmıştır. Botlık'ın kızları, daha kültürlü, makyajlı, kısa elbiseli ve takı takıyorlar. Dağıstan'ın her yerinde olduğu gibi, Hunzah'da da Sovyet pamuklu dokumalarını hiç kimse giymek istemiyor. İrza teşebbüs, ırza geçmek ve aile içi seks, suç sayılıyor. Stalin, erkekleri kovduktan sonra, kadınlar erkeklerini yirmi yıldan daha fazla bir süre beklediler. İslâm hukuku bir kadından fazlasıyla evlenmeye izin vermesine ve Sovyet hukukuyla yasaklanmasına rağmen, tekeşlilik uzun süre devam etti, çünkü, erkeklerin kadınlara oramı 100/105'e değişti. 1929'da 45 yasal çokkaranlı evlilik vardı. Cemaat içinde evlenme, eski bir yöntem değildi. Köylerde ikinci bir kadın, ek bir işgücü olarak görülüyor. Çoğu köy halkı, Orta Asya kadar uzak yerlerde çalışsa bile, kendi milliyetinden olanlarla evleniyor. Dağılılar, çevre köylülerle evleniyorlar. Ovada yaşayan Kumuk kadınları eşlerini seçmekte daha özgürdürler. Erkek sünneti yaygındır. Sünnet, cemâate bağlılığın en son iç işaretlerinden biri olarak algılanmaktadır. Süt analığı, kandan daha güçlü bir bağdır. Karakaytaklar'da bir çocuk doğduğunda, akranlarıyla süt kardeşi yapılmak amacıyla, çocuk kadınlar tarafından emzirilerek köyden köye dolaştırılıyor. Yağmur duasına çıkılıyor. Adama benzeyen bir yağmur taşı var. Bu